

ΜΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΑΝΤΙΑΗΨΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μιχάλης-Θεολόγος Χλέτσος

Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί σημαντικά η μαρξιστική θεωρία για το ρόλο και τη σχέση του κράτους με την κοινωνία. Ξεκινώντας από τον Νίκο Πουλαντζά, ο οποίος ήταν ο πρώτος που παρουσίασε μία θεωρία περί κράτους διαφορετική από την ισχύουσα μαρξιστική θεωρία του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού, φτάνουμε στις αναλύσεις της γερμανικής σχολής (Altvater, Muller, Hirsch κ.ά.) και σ' αυτές ορισμένων γάλλων ερευνητών όπως είναι η S. de Brunhoff, ο P. Salama, ο B. Lautier, ο Brugman κ.ά.

Κύριο ερέθισμα, για τη δημιουργία και ανάπτυξη των παραπάνω θεωριών για το κράτος, απέτέλεσε η ανεπαρκής ερμηνεία του από τη μαρξιστική θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού¹. Υποστηρίζοντας ότι η κύρια λειτουργία του κράτους (ίσως και η μόνη λειτουργία για ορισμένους θεωρητικούς αυτής της σχολής) είναι η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για την αναπαραγωγή της μονοπωλιακής μερίδας της αστικής τάξης, δεν μπορούσαν να δουν την πραγματική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο κράτος, στην κοινωνία και στο κεφάλαιο.

Αντίθετα η εισαγωγή του στοιχείου της σχετικής αυτονομίας του κράτους απέναντι στις διάφορες μερίδες της αστικής τάξης (έννοια που ανέπτυξε ο Πουλαντζάς), προσδιορίζει στο κράτος ένα ρόλο διαφορετικό αλλά πολύ πιο κοντά στην πραγματικότητα απ' ό τι μας παρουσίαζαν οι μέχρι τώρα θεωρίες (παρόλες τις αντιρρήσεις μας για τη στρουκτουραλιστική θεωρία).

Οι περισσότεροι από τους ερευνητές (και κυρίως αυτοί της γερμανικής σχολής) προσπάθησαν να διερευνήσουν τη σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και το κράτος, τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος και τέλος να δουν από πού απορρέει η μορφή του κράτους. Πέρα από τα όρια που παρουσιάζουν οι αναλύσεις αυτής της σχολής, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αποτελούν μια σοβαρή προσπάθεια διαλεύκανσης της σχέσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και το κράτος, έξω από τα πλαίσια της παραδοσιακής μαρξιστικής ανάλυσης.

Θα πρέπει όμως να παρατηρήσουμε ότι η πλειοψηφία των αναλύσεων ασχολείται με τη σχέση κεφάλαιο και κράτος και όχι με τη σχέση μισθωτή εργασία και κράτος. Πάνω σ' αυτό το θέμα υπάρχουν ελάχιστες αναλύσεις. Αν εξαιρέσουμε κάποιες αναλύσεις γύρω από το Κράτος Πρόνοιας (όπου γίνεται αναφορά της σχέσης ανάμεσα στο κράτος και τη μισθωτή εργασία μέσα από την αυξανόμενη κρατική κοινωνικοποίηση της εργατικής δύναμης), τότε ελάχιστες είναι οι θεωρίες που εξετάζουν τη σχέση αυτή σε μεγαλύτερο επίπεδο αφαιρέσης.

Σκοπός αυτής της εργασίας μου είναι να εξετάσω θεωρητικά ποια είναι η σχέση ανάμεσα στο κράτος και τη μισθωτή εργασία. Τελιώνοντας την ανάλυση αυτή θα ήθελα να επικεντρώσω τον προβληματισμό μου στην περίπτωση της Ελλάδας. Θα εξετάσω κατά πόσο η προηγούμενή μου ανάλυση (που συγκροτείται σ' επίπεδο αφαιρέσης) ισχύει στην περίπτωση της Ελλάδας, μιας χώρας όπου το

1. Εννοούμε κατά κύριο λόγο τις αναλύσεις του γάλλου θεωρητικού Boccaza.

μισό περίπου του πληθυσμού είναι αυτοαπασχολούμενοι. Το ισχυρό στρώμα των αυτοαπασχολούμενων θέτει ή όχι σ' αμφισβήτηση τη θεωρία περί κράτους που θα παρουσιάσω.

Για να μπορέσουμε να εξετάσουμε τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο κράτος και τη μισθωτή εργασία θα πρέπει να ξεκινήσουμε αναλύοντας διάφορες έννοιες, όπως καθεστώς μισθωτής εργασίας, καπιταλιστική κοινωνία κ.ά. Η ανάλυση αυτών των εννοιών επεξηγεί τον τρόπο με τον οποίο το κράτος αναπτύσσει μια σχέση με τη μισθωτή εργασία. Η εξέταση λοιπόν αυτής της σχέσης επιτρέπει να δούμε τη σχέση κράτος-κοινωνία κάτω από μια διαφορετική οπτική απ' ότι παρουσιαζόταν μέχρι τώρα.

Η κλασική (παραδοσιακή) μαρξιστική σκέψη θεωρεί ότι το καπιταλιστικό σύστημα είναι το σύστημα όπου κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είναι και ο μοναδικός. Βέβαια, για να είναι το σύστημα καπιταλιστικό, θα πρέπει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής να είναι κυρίαρχος. Με την πάροδο του χρόνου ο μη καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής θα εξαφανίζεται. Εμφανής προσπάθεια απόδειξης της πιο πάνω αντίληψης είναι η θεώρηση ότι η ελληνική γεωργία διέπεται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι η πλειοψηφία των καλλιεργήσιμων εκτάσεων ανήκει σε μεγαλογαιοκτήμονες που χρησιμοποιούν μισθωτή εργασία. Δυστυχώς η ελληνική πραγματικότητα² είναι κάπως διαφορετική. Ένα πολύ σημαντικό μέρος της ελληνικής γεωργίας διέπεται από τον οικογενειακό τρόπο παραγωγής. Δηλαδή η εκμετάλλευση της γης γίνεται στα πλαίσια της οικογένειας.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στον ορισμό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σύμφωνα με τους προηγούμενους θεωρητικούς, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ταυτίζεται με τη γενίκευση του εμπορεύματος ή ακόμα καλλίτερα αποτελεί συνδυασμό δύο βασικών εννοιών: της εμπορευματικής και της μισθωτής σχέσης. Εμπορευματική σχέση είναι η σχέση σύμφωνα με την οποία οι ιδιοκτήτες των παραγωγικών μονάδων προσφέρουν στην αγορά το προϊόν των εργασιακών δεσμεύσεων για τις οποίες πήραν την πρωτοβουλία. Το προϊόν αυτών των ανεξάρτητων μεταξύ τους εργασιών εμφανίζεται έτσι σαν αξία που πρέπει να αποκτήσει κοινωνική ισχύ με την ανταλλαγή έναντι χρήματος: είναι η «υλοποίηση», η πώληση. Ενώ μισθωτή σχέση είναι η σχέση σύμφωνα με την οποία οι ιδιοκτήτες αυτών των παραγωγικών μονάδων αγοράζουν την εργασιακή δύναμη των μισθωτών, μ' αντάλλαγμα ποσότητα χρήματος που αντιπροσωπεύει μια ποσότητα αξίας μικρότερης από εκείνη που παράγουν, και η διαφορά αποτελεί την υπεραξία³.

Αυτό που διακρίνει τις καπιταλιστικές κοινωνίες από τις προηγούμενες είναι η ύπαρξη της εμπορευματικής και της μισθωτής σχέσης. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, η εργασιακή δύναμη δεν είναι τίποτα άλλο από ένα ιδιόμορφο εμπόρευμα (η ιδιομορφία του έγκειται στ' ότι παράγει αξία μεγαλύτερη από την αξία του), το οποίο αναπαράγεται όπως τ' άλλα εμπόρευμα. Δηλαδή η μισθωτή σχέση είναι ένα είδος εμπορευματικής σχέσης. Καταλαβαίνουμε λοιπόν εύκολα γιατί οι περισσότεροι ερευνητές της θεωρίας περί κράτους προσπάθησαν να ερμηνεύσουν αυτό και να καταλάβουν το ρόλο του αναλύοντας τη σχέση που συνάπτει με το κεφάλαιο. Το κεφάλαιο ή καλλίτερα το εμπόρευμα ήταν το κυρίαρχο στοιχείο της μαρξιστικής θεωρίας για την ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας.

2. Βλέπε στο βιβλίο Κ. Βεργόπουλος, «Ο δύσμορφος καπιταλισμός».

3. Βλέπε Α. Lipietz, «Η διπλή κρίση, 1967-1985» στο: «*Forum των Δελφών: Για έναν προσδιορισμό νέων σχέσεων Βορρά-Νότου*», εκδ. Εξάντας, σελ.23

Αυτό που θέλουμε να σας αποδείξουμε είναι ότι η καπιταλιστική κοινωνία μπορεί να οριστεί μ' έναν τρόπο εντελώς διαφορετικό απ' ότι την αναλύει η παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία. Η ανάλυσή της μ' ένα διαφορετικό τρόπο δείχνει την αναγκαιότητα συσχέτισης του κράτους με τη μισθωτή εργασία. Ας ξαναγυρίσουμε όμως στον ορισμό της καπιταλιστικής κοινωνίας όπως ακριβώς έχει δοθεί παραπάνω. Δηλαδή είναι η κοινωνία που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη της εμπορευματικής και μισθωτής σχέσης. Ας τις εξετάσουμε μία προς μία⁴.

Η πλειοψηφία των οικονομολόγων που υποστηρίζουν την ύπαρξη της εμπορευματικής σχέσης πιστεύει ότι οι τυχόν μη εμπορευματικές σχέσεις που μπορεί να υπάρχουν θα εξαφανιστούν καθώς αναπτύσσεται ο καπιταλισμός. Μ' άλλα λόγια οι μη εμπορευματικές σχέσεις αντικαθίστανται από τις εμπορευματικές σχέσεις. Πέρα από το παράδειγμα που αναφέραμε με τη γεωργία, θέλουμε να σημειώσουμε ακόμη την περίπτωση των χωρών της Λατινικής Αμερικής, όπου η ύπαρξη ενός «ανεπίσημου τομέα» της οικονομίας (που διέπεται από μη εμπορευματικές σχέσεις) συνηγορεί υπέρ της μη εξαφάνισης των μη εμπορευματικών σχέσεων στην καπιταλιστική κοινωνία. Μια άλλη περίπτωση διατήρησης των μη εμπορευματικών σχέσεων είναι η Ιαπωνία. Μια αναπτυγμένη καπιταλιστικά χώρα όπου όμως παρατηρούμε αρκετά έντονα την παρουσία των μη εμπορευματικών σχέσεων, ιδιαίτερα σ' ό,τι αφορά την οργάνωση της εργασίας.

Συνεπώς, η καπιταλιστική κοινωνία δεν μπορεί να ταυτιστεί με την εμπορευματική κοινωνία. Η εμπορευματική κοινωνία προϋπήρχε της καπιταλιστικής. Η καπιταλιστική κοινωνία είναι μια μορφή εμπορευματικής κοινωνίας. Αρα οι εμπορευματικές σχέσεις δεν μπορούν ν' αποτελέσουν το ειδοποιό γνώρισμα της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Ας δούμε όμως και τον ορισμό της μισθωτής σχέσης. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η μισθωτή σχέση είναι μία εμπορευματική σχέση. Η εργατική (ή εργασιακή) δύναμη θεωρείται εμπόρευμα όμοιο με τ' άλλα, σ' ό,τι αφορά τον καθορισμό της αξίας της, και ιδιόμορφο ως προς τ' άλλα, σ' ό,τι αφορά την αξία χρήσης της. Ειδικά σ' ό,τι αφορά τον τρόπο αναπαραγωγής της, η εργατική δύναμη αναπαράγεται έξω από το χώρο του κεφαλαίου, αναπαράγεται μέσα στα πλαίσια της οικογένειας. Άρα, η ταύτιση της μ' εμπόρευμα προκαλεί πρόβλημα. Γενικότερα η εργατική δύναμη δεν μπορεί να εξομοιωθεί σ' εμπόρευμα όμοιο με τ' άλλα και εφόσον δεν έχει αξία⁵ σημαίνει ότι ο εργαζόμενος δεν μπορεί να την πουλήσει. Εάν όμως δεν πουλάει την εργατική του δύναμη τότε δεν έχει έννοια η πράξη της ανταλλαγής που συνάπτει με τον κάτοχο μέσων παραγωγής. Εκτός εάν υποθέσουμε ότι πουλάει τον ίδιο του τον εαυτό. Τότε όμως θα λέφταμε σ' ένα παραπλήσιο δουλκκτητικό σύστημα. Συνεπώς, ο ορισμός της μισθωτής εργασίας που δίνει η παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία παρουσιάζει πρόβλημα. Χρειάζεται η έννοια μισθωτή εργασία να ξαναοριστεί.

Ας ξεκινήσουμε από το ειδοποιό γνώρισμα της καπιταλιστικής κοινωνίας εν σχέσει με τις προηγούμενες. Η κύρια διαφορά της καπιταλιστικής κοινωνίας με τις προηγούμενες είναι ο χωρισμός του χώρου της παραγωγής με το χώρο της αναπαραγωγής και η τοποθέτηση της οικογένειας έξω από το χώρο του κεφαλαίου. Ο χώρος της αναπαραγωγής ταυτίζεται σ' ένα μεγάλο βαθμό με

4. Για περισσότερα πάνω στην ανάλυση της εμπορευματικής και μισθωτής σχέσης, βλέπε τις εργασίες μου: «Περιοδολόγηση του ελληνικού καπιταλισμού. Ο ρόλος του κράτους» σ' ένα υπό έκδοση συλλογικό βιβλίο και επίσης «Κράτος, μισθωτοί, αυτοαπασχολούμενοι στη σημερινή Ελλάδα» στην «Επιθεώρηση των Κοινωνικών Ερευνών», έκδοση του ΕΚΚΕ, τεύχος 74, Δεκ. 1989.

5. Πάνω σ' αυτό το θέμα βλέπε, «Κράτος, μισθωτοί, αυτοαπασχολούμενοι στη σημερινή Ελλάδα», ό.π.

την οικογένεια. Λέμε σ' ένα μεγάλο βαθμό καθόσον ορισμένες λειτουργίες που γινόντουσαν στα πλαίσια της οικογένειας μπορούν να πραγματοποιηθούν είτε από την αγορά είτε από το κράτος. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως τόσο το άτομο όσο και η εργατική του δύναμη αναπαράγονται έξω από τα πλαίσια του κεφαλαίου, μέσα στην οικογένεια. Άρα, καθόσον η αναπαραγωγή του γίνεται έξω από το χώρο του κεφαλαίου, σημαίνει ότι δεν μπορεί να ελεγχθεί και από το κεφάλαιο. Χρειάζεται λοιπόν να υπάρχει μία άλλη δύναμη έξω από τον εργαζόμενο και το κεφάλαιο, που να μπορεί να ελέγξει τη διαδικασία της αναπαραγωγής. Αυτή η δύναμη είναι το κράτος.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στον ορισμό της μισθωτής εργασίας. Αν ο εργαζόμενος δεν πουλάει τον εαυτό του τότε τι είναι αυτό το καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Αυτό που κάνει ο εργαζόμενος είναι ν' ανταλλάξει με τον κάτοχο μέσων παραγωγής μία υπόσχεση. Του υπόσχεται να του προσφέρει την ικανότητά του για εργασία, για συγκεκριμένο αριθμό ωρών, έναντι κάποιας χρηματικής αμοιβής, την οποία μάλιστα τη λαμβάνει στο τέλος της πραγματοποιηθείσας εργασίας. Από τη στιγμή που εισέρχεται σ' αυτό το καθεστώς δεν διαθέτει καμιά εξουσία πάνω στην εργατική του δύναμη. Υποτάσσεται και γενικά και ειδικά. Υποτάσσεται γενικά στον κάτοχο μέσων παραγωγής, ο οποίος θα χρησιμοποιήσει αυτή την εργατική δύναμη όπως εκείνος θέλει. Υποτάσσεται ειδικά στη συγκεκριμένη οργάνωση εργασίας, στο χώρο όπου δουλεύει. Συνεπώς το καθεστώς της μισθωτής εργασίας είναι ένα καθεστώς εξουσίας και υποταγής της μιας ομάδας πάνω στην άλλη. Το κύριο ερώτημα που τίθεται είναι γιατί ο εργαζόμενος εισέρχεται στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Μία πρώτη απάντηση, ίσως κάπως απλοποιημένη, θα ήταν ότι το κάνει για να αποκτήσει πρόσβαση στα αγαθά που είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή του. Όμως, (ιδιαίτερα στις αρχές του καπιταλισμού) θα μπορούσε να τ' αποκτήσει εργαζόμενος στα πλαίσια της οικογένειάς του. Μια ματιά στην ιστορία μάς δείχνει όλους τους αγώνες που έκανε το κράτος για να εξαναγκάσει τους αγρότες να εισέλθουν σ' αυτό το καθεστώς αλλά και να παραμείνουν μέσα σ' αυτό. Δεν αρκούσε μόνο η είσοδός τους σ' αυτό το καθεστώς, αλλά έπρεπε να εξασφαλιστεί και η σταθερή παραμονή τους μέσα σ' αυτό. Συνεπώς το κράτος ελέγχει τον τρόπο αναπαραγωγής των εργαζομένων και τους κατευθύνει από το χώρο της οικογένειας στο χώρο της οικονομίας, στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Αναπαράγει σαν τάξη τόσο τους καπιταλιστές όσο και τους εργαζόμενους. Αναπαράγει την αναμεταξύ τους σχέση, τη σχέση της μισθωτής εργασίας που είναι σχέση καταπίεσης και εκμετάλλευσης. Αυτή η σχέση δεν είναι μόνο οικονομική. Είναι και πολιτική σχέση και μάλιστα το «πολιτικό» είναι προϋπόθεση για το «οικονομικό».

Το ερώτημα όμως που τίθεται τώρα είναι γιατί το κράτος ν' αναλαμβάνει αυτό το ρόλο. Προτού απαντήσουμε σ' αυτή την ερώτηση θα πρέπει να αναλύσουμε τους όρους «οικονομικό» και «πολιτικό». Ο ορισμός αυτών των εννοιών προέρχεται από τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, με πιο τρόπο το άτομο «εγγράφεται» μέσα στην κοινωνία. Το άτομο «εγγράφεται» μέσα στην κοινωνία μέσα από μία ιδιότητά του. Το άτομο εγγράφεται μέσα σ' αυτόν το χώρο είτε σαν άτομο που πράττει συναλλαγές, είτε σαν κάτοχος μέσων παραγωγής, είτε σαν κάτοχος της εργατικής του δύναμης. Το «οικονομικό» λοιπόν είναι η «εγγραφή» του ατόμου σαν οικονομική κατηγορία. Δηλαδή «εγγράφεται» είτε σαν παραγωγός, καταναλωτής (για τη νεοκλασική θεωρία) είτε σαν καπιταλιστής, εργαζόμενος (για τη μαρξιστική θεωρία).

Το «πολιτικό» είναι η «εγγραφή» του ατόμου στην κοινωνία σαν πολιτική κατηγορία. Το άτομο «εγγράφεται» σ' αυτόν το χώρο σαν μέλος μιας πολιτικής-κοινωνικής τάξης. Βέβαια εδώ θα πρέ-

πει να τονίσουμε ότι η κλασική Πολιτική Οικονομία δεν δεχόταν καθόλου την ύπαρξη του «πολιτικού». Την είχε «ξεχάσει». Ανέδειξε το «οικονομικό» σαν τη μονοδική-ηγεμονική σφαίρα που επικρατεί και επικαλύπτει όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Όμως υπάρχει και το «πολιτικό», το οποίο μάλιστα αυτονομείται απέναντι στο «οικονομικό». Η καπιταλιστική κοινωνία αναπτύσσεται και αναπαράγεται μέσα από την ένωση του «οικονομικού» με το «πολιτικό». Αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας δεν σημαίνει μόνο αναπαραγωγή των τάξεων στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου. Σημαίνει και αναπαραγωγή της πολιτικής κυριαρχίας της μιας τάξης απέναντι στην άλλη. Όμως αυτές οι δύο αναπαραγωγές δεν ταυτίζονται. Η αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος στηρίζεται στην αναπαραγωγή της σχέσης της μισθωτής εργασίας.

Η ένωση του «οικονομικού» με το «πολιτικό» πραγματοποιείται κάτω από τη μορφή του κράτους. Πιο συγκεκριμένα το κράτος είναι η ένωση του «πολιτικού» με το «οικονομικό», που η πραγματοποίησή του έρχεται κάτω από τη μορφή του πολιτικού καθεστώτος στην πορεία της πάλης των τάξεων.

Ας ανακεφαλαιώσουμε για να δούμε ποια είναι η σχέση του κράτους με την κοινωνία. Αυτή η σχέση παίρνει σάρκα και οστά μέσα από τη σχέση του κράτους με τη μισθωτή εργασία. Το κράτος επιβλέπει την αναπαραγωγή του ατόμου έξω από το χώρο του κεφαλαίου, το κατευθύνει προς το καθεστώς της μισθωτής εργασίας, το οποίο και αναπαράγει. Αναπαράγοντας το καθεστώς της μισθωτής εργασίας, αναπαράγεται η ίδια η καπιταλιστική κοινωνία.

Οποιαδήποτε χώρα του προηγμένου καπιταλισμού και ανεξετάσουμε, βλέπουμε ότι οι μισθωτοί αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού (γενικά είναι η πλειοψηφία). Τι γίνεται όμως στην περίπτωση της Ελλάδας όπου το μισό περίπου του εργατικού δυναμικού είναι αυτοαπασχολούμενοι; Η ύπαρξη αυτού του ισχυρού στρώματος αυτοαπασχολούμενων θέτει ή όχι σ' αμφισβήτηση την παραπάνω θεωρία που αναπτύξαμε;

Πρώτα απ' όλα, προτού προχωρήσουμε στην ανάλυση αυτή του προβλήματος, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η ύπαρξη ενός ισχυρού στρώματος αυτοαπασχολούμενων δεν είναι ένα φαινόμενο που παρουσιάστηκε ξαφνικά. Θα ήταν επίσης λάθος αν μέναμε μόνο στον προβληματισμό, εάν αυτό το κοινωνικό στρώμα θέτει ή όχι σ' αμφισβήτηση τη θεωρία μας. Για να μπορέσουμε να βρούμε την απάντηση και σ' αυτό το ερώτημα, θα πρέπει να εξετάσουμε κάτω από ποιες συνθήκες εμφανίστηκε και σταθεροποιήθηκε αυτό το φαινόμενο. Αυτές οι συνθήκες δεν είναι άλλες από τη συσσώρευση του κεφαλαίου, την πάλη των τάξεων και το ρόλο του κράτους σε κάθε χρονική περίοδο⁶. Αυτό μας βοηθάει να καταλάβουμε πώς δημιουργήθηκε αυτό το φαινόμενο και εάν θέτει σ' αμφισβήτηση ή όχι τη θεωρία μας.

Ας κοιτάξουμε πάλι σε μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης τι συμβαίνει με τους αυτοαπασχολούμενους. Εάν ορίζαμε το καθεστώς της μισθωτής εργασίας σαν το καθεστώς όπου ο κάτοχος των μέσων παραγωγής αγοράζει την εργατική δύναμη αυτού που δεν κατέχει μέσα παραγωγής, τότε ο όρος αυτοαπασχολούμενος έβαζε ένα πρόβλημα. Σήμαινε ότι αυτό το άτομο (δηλαδή ο αυτοαπασχολούμενος) αυτοαγόραζε την εργατική του δύναμη. Ήταν δηλαδή και εκμεταλλευτής και εκμεταλλευόμενος. Πράγμα όμως που δεν ευσταθεί. Γι αυτό άλλωστε οι υποστηρικτές της μαρξιστικής

6. Πάνω στον ορισμό και τη διαδικασία ανάπτυξης βλέπε τις εργασίες μου στο περιοδικό *ο πολιτης* και επίσης στο «Περιοδολόγηση του ελληνικού καπιταλισμού...», ό.π.

θεωρίας έσπευσαν να δηλώσουν ότι με την ανάπτυξη του καπιταλισμού οι αυτοαπασχολούμενοι θα έτειναν να εξαφανιστούν. Δεν μας εξηγούν όμως γιατί στην Ελλάδα της δεκαετίας του '60, όπου κανείς δεν αμφισβητεί ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ήταν κυρίαρχος και ο ρυθμός ανάπτυξης πολύ μεγάλος, το κοινωνικό στρώμα των αυτοαπασχολούμενων δεν έτεινε να εξαφανιστεί αλλά διατήρησε την ισχύ του.

Αν όμως ορίσουμε το καθεστώς της μισθωτής εργασίας σαν ένα καθεστώς υποταγής μιας ομάδας ατόμων σε μία άλλη ομάδα ατόμων, τότε ο όρος αυτοαπασχολούμενος δεν θέτει πρόβλημα. Η υποταγή που υφίσταται το άτομο μέσα στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας δεν είναι μόνο ατομική, δηλαδή υποταγή του συγκεκριμένου ατόμου σ' ένα άλλο συγκεκριμένο άτομο, αλλά είναι γενική. Είναι η υποταγή μιας ομάδας ατόμων σε μία άλλη ομάδα ατόμων. Ο αυτοαπασχολούμενος βρίσκεται και αυτός μέσα στο καθεστώς αυτής της υποταγής, αλλά με διαφορετικό βαθμό (μικρότερο) υποταγής απ' ότι ο μισθωτός. Μέσα σ' αυτό το σύστημα παλεύει, όσο γίνεται, για να μειώνει το βαθμό υποταγής του. Τις δυνάμεις για να παλέψει δεν τις βρίσκει μόνο στο χώρο της δουλειάς του αλλά κυρίως στον τρόπο ανάπτυξης της Ελλάδας, με τον οποίο είναι πολύ στενά συνδεδεμένος και τέλος στην επιδραση που ασκεί πάνω στο πολιτικό καθεστώς της χώρας.

Η ύπαξη ισχυρού στρώματος αυτοαπασχολούμενων δεν θέτει σ' αμφισβήτηση το καπιταλιστικό σύστημα. Ο αυτοαπασχολούμενος δεν βρίσκεται έξω από το σύστημα αλλά μέσα σ' αυτό με διαφορετικό βαθμό υποταγής απ' ότι ο μισθωτός.

Η ύπαρξη μιας διαρκούς και αρκετά έντονης κρίσης τα τελευταία χρόνια, όπως και η δημιουργία και ανάπτυξη Κράτους Πρόνοιας (μετά το 1974), το οποίο για να αναπτυχθεί χρειάζεται σαν προϋπόθεση την ύπαρξη ισχυρού στρώματος μισθωτών (αν δεν υπάρχει τότε το κράτος προσπαθεί να το δημιουργήσει με τα διάφορα μέτρα που λαμβάνει, όπως προσλήψεις στο δημόσιο, ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά μέτρα κ.λπ.), θέτει σε κλυδωνισμούς τη θέση των αυτοαπασχολούμενων στο σύστημα. Υπάρχει μία συνεχής χειροτέρευση της θέσης του συνόλου των αυτοαπασχολούμενων στη σημερινή Ελλάδα.

Άρα, θα μπορούσε κάποιος να προβάλλει το επιχειρήμα ότι οδηγούμαστε σ' εξαφάνιση των αυτοαπασχολούμενων, σε λίγα χρόνια, και αυτό λόγω της ανάπτυξης του καπιταλισμού. Πέρα από τα παραδείγματα διάφορων κατηγοριών αυτοαπασχολούμενων σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες —που παρόλο που θεωρούνται (και είναι) ανεπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες, συνεχίζουν να υπάρχουν χωρίς να διαφαίνεται τάση εξαφάνισής τους— θα θέλαμε να σημειώσουμε ακόμη μια φορά ότι οι αυτοαπασχολούμενοι αποτελούν συστατικό μέρος μιας πολύπλοκης κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής διαδικασίας. Δεν θα πρέπει να τους αντιμετωπίζουμε όπως την πορεία ενός τρένου από το σταθμό Α στο σταθμό Β. Που σημαίνει ότι το τρένο όταν φύγει από το σταθμό Α, τον επόμενο σταθμό που αναγκαστικά θα συναντήσει είναι ο σταθμός Β. Η πορεία και η θέση τόσο των μισθωτών όσο και των αυτοαπασχολούμενων είναι αποτέλεσμα της συσσώρευσης του κεφαλαίου, της πάλης των τάξεων και του ρόλου του κράτους στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.